

UDC 008; 725.94

HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENT AS A CATEGORY OF CULTURAL HERITAGE

Eyvazova Yegane – PhD OF Pedagogical Sciences, Assistant Professor,
Azerbaijan State University of Culture and Arts

The purpose of the article is to attribute the monument of history and culture to the category of cultural heritage.

Methodology and research: In the article, the author analyzes the modern model of the phenomenon of a monument of history and culture. The author notes that, as carriers of social information, monuments are considered the most popular phenomena that implement the «memory» function in them. If we pay attention to the equivalents of the word «memory» in other languages, then there is no need for further argumentation for this view. Taking into account that the expression «monument of history and culture» itself has a special paradigm of analysis, there is an initial need to analyze the concept of «memory». The author analyzing the correlation of the concept of «abide» with the concepts of «monument», «monument» reveals the general aspects of this phenomenon. As social information bearers, monuments are considered to be the most popular phenomena that realize the function of «memory» in them. The research work completely proves that the word «pamiatnik» that means «abide» in translation into Azerbaijani, is closely connected to the word «pamiat» – «memory» in Russian. The author researches the meaning creating role of the concept «pamiat» and proves how it served to formation of notions on the phenomenon of «historical and cultural monument».

The initial goal of the study of monuments, which began its formation in the late 80 s of the last century in post-Soviet countries, especially in Moscow and Leningrad, was initiated by scientists P. Boyarsky, A. Kulemzin, A. Dyachkov, etc., namely the theoretical the study of the scientific essence of this phenomenon. The author noted that since the second half of the last century, historical and cultural monuments have become the object of research in many sciences, such as philosophy, sociology, history, the study of art and culture, pedagogy, philology, natural science, etc.

Result: It is revealed from the analyses that, being one of fundamental notions of museum terminology, explanation of «abide» phenomenon from etymological, cultural-semiotic aspects plays an important role in definition of its social status arguments. It is not possible to assess the phenomenon of «historical and cultural monument» in terms of museum management studies, without researching these arguments.

Key words: abide, historical and cultural monument, cultural heritage, memory

Надійшла до редакції 3.09.2019 р.

УДК 392.51+393.05:130.2

ПОРІВНЯЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУР
УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЬНОГО ТА ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДІВ

Кухаренко Олександр Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент,
кафедри телерепортерської майстерності, Харківська державна академія культури, м. Харків
orcid.org/0000-0002-6609-2548
doi.org/10.35619/ucpmk.vi31.219
art-red@ukr.net

Завдяки порівнянню двох обрядових структур удалося остаточно встановити місце й завдання прологів, наявність хронологічної свободи у весільному й відсутність у поховальному циклі, поодинокі статуси головного персонажу поховання й подвійне протиставлення антиномних аспектів весілля. Значним досягненням дослідження слід визнати запровадження традиційної форми універсального обряду за характером дії, що складається із записин, приходів, створення обрядового атрибуту, домовленостей, благословень, гостин і повернень. За такою формою вибудовуються обряди сватання, заручин, торочин, бгання коровою, гільця, а також прологу поховальних обрядів і обряду похорону вдома.

Ключові слова: структурно-функціональний метод, українська обрядовість, родинні обряди, весільний обряд, поховальний обряд.

Постановка проблеми. Починаючи з другої пол. XIX ст., а більш активно – з початку XX, дослідники народних обрядів зосереджували увагу на очевидних паралелях у поховальних і весільних церемоніалах. Це були переважно вказівки на художні образи в думах, піснях, голосіннях, де загибель одного чи кількох героїв подається як одруження, а саме – одруження зі смертю, сумне весілля тощо

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найповніше взаємозв'язки між поховальними й весільними обрядами вдалося простежити К. Червяку в монографії 1930 р. «Весілля мерців». Дослідник уважав, що обряди різних циклів містять спільну основу, яка відображає всі обряди як ініціаційні [5]. Пізніше порівняльними дослідженнями зокрема на рівні семіотики займалися А. Байбурін, О. Гура,

Г. Кабакова, С. Лашенко, М. Маєрчик і довели, що про ініціації в родинних обрядах можна говорити лише як про елементарні відображення, а не цілісну обрядову дію.

Стаття є своєрідним продовженням досліджень автора в галузі родинної обрядовості, зокрема побудови структур весільних [2; 82–87] і поховальних [3; 185–194] обрядів.

Мета дослідження: порівняти створені структури циклів весільної та поховальної обрядовості, встановити закономірності розвитку дій під час проведення зазначених обрядів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед представників наукової спільноти побуває думка про принципову різницю між самостійним вивченням весілля, похорону чи родин і порівняльним студіюванням родинних обрядів. Паралелі допомагають віднайти нові грані, відкрити сенс і семантику ритуальних дій одних обрядів крізь призму символічних кодів інших, дозволяють здійснювати перехресний аналіз явних чи прихованих аналогій, уподібнень, ототожнень між родинними циклами [4; 50].

Усі порівняння весілля й поховання на рівні символів і їхнього тлумачення нічого нового для структурно-функціонального аналізу не дадуть. Тому слід відмовитися від семантики й семіотики, які так само успішно можуть досліджуватися без будь-яких схем і структур, включаючи структури, створені для цього дослідження, та зосередити увагу саме на структуральних основах указаних циклів обрядів. Процедура порівняння є максимально спрощеною: достатньо поставити поруч близькі за змістом схеми, приміром – поділу на епізоди, визначення хронотопу чи поділу за характером дії, або зведені схеми двох указаних циклів – весільних і поховальних обрядів. Після цього стає доступним найпростіше зіставлення між одними й іншими схемами.

Першим, що кидається у вічі, це наявність прологів у складі обох структур. Пролог у весільному циклі обрядів має призначення виявити, встановити можливість для здійснення поєднання парубка й дівки в єдину родину та для запуску обрядової дії, щоб це поєднання відбулося. Призначення прологу поховального циклу полягає дещо в іншому: ритуальна дія можлива лише над померлим персонажем і жодним чином не може здійснюватися над живими. Тут відбувається перетворення суб'єкта на об'єкт обряду. І саме в пролозі здійснюється перший перехід від профанного статусу помираючого до сакрального – мерця.

Весільний цикл з усіх трьох циклів відрізняється в указаному компоненті з тієї причини, що лише терміни весільних обрядів і особливо початки й зачини їхнього проведення можуть вибиратися та призначатися певними персонажами, при цьому варіюватися в часі. Натомість такої привілеї не мають ні поховальний, ні родильний цикл обрядів, оскільки підстави для їхнього проведення не залежать від бажань будь-кого з учасників, їх неможливо змінити або перепризначити час смерті чи народження на інший термін. Принципова різниця між двома досліджуваними структурами обрядових циклів полягає в можливості вибирати час для проведення обрядів під час весілля й у відсутності такої можливості для проведення поховальних обрядів. Керуючись цим, один із дослідників стверджував, що прагматичний статус поховальної обрядовості значно вищий за статус весільних календарних подій [1; 119].

Слід констатувати, що структура весільного циклу обрядів не містить того суттєвого переходу, коли головних дійових осіб – парубка й дівку – традиційно було прийнято до парубоцької та дівочої громад, а саме отримання таких соціальних статусів уважалося показником їхнього права на одруження та створення власної родини. Пов'язана така відсутність зі значним проміжком допустимого часу, починаючи від вступу до вказаних молодіжних громад і закінчуючи моментом одруження та отримання можливості для здійснення весільних обрядів. Натомість головна підстава поховальних ритуалів такої хронологічної свободи не має, оскільки померлий має бути похованим у переважній більшості випадків на другий день після смерті. У цьому полягає основна відмінність між призначеннями прологів у структурах весільного та поховального обрядових циклів.

Розбіжність структур також позначається на тому, що весільний цикл має подвійне протистояння антиномних моментів: по-перше, між персонажами з боку нареченого (молодого) та нареченої (молодої), їхніми діями, що диктуються обрядами; а по-друге, між реальністю, яка є носієм профанного, й потойбіччям – джерелом сакрального. Натомість поховальний цикл пов'язаний лише з другою формою протистоянь та антиномій, що стосуються потойбіччя й реальності. Цей важливий момент уже був відзначений кількістю головних персонажів і їхніми статусами: в поховальному циклі він один із поодинокими та змінними статусами, а в весільному статуси й персонажі існують і розглядаються лише парами: парубок – дівка, наречений – наречена тощо.

Детально дослідивши та порівнявши між собою весільні й поховальні обряди, вдалося встановити традиційну форму універсального обряду за характером дії, що складається із: запросин, приходів, створення обрядового атрибуту, домовленостей, благословень (обдарувань), гостин (гулянь) і повернень. Таким чином, за виключенням деяких моментів, вибудовуються обряди сватання (2), заручин (3), торочин (5), бгання короваю (6), гільця (7).

Зупинимось детальніше на вказаних п'яти обрядах весільного циклу й семи елементах універсальної обрядової структури, першим з яких є запросини: 2. Парубок запрошує сватів. 3. Батьки дівки запрошують сусідів. 5. Наречений (наречена) запрошує друзів (дружок). 6. Батьки запрошують коровайниць. 7. Наречений (наречена) запрошують гостей на весілля. Далі з початком весільного й післявесільного обрядових циклів потреба в запрошеннях відпадає сама собою, оскільки гості вже запрошені й від вінчання до перезви більше не потребують будь-яких додаткових записин чи повторів подібних обрядових дій.

Наступним елементом є приходи: 2. Свати приходять до помешкання батьків дівки. 3. Парубок із дружком ідуть до хати дівки. 5. Дружки (дружки) приходять до нареченого (нареченої). 6. Коровайниці йдуть до садиби батьків нареченого (нареченої). 7. Наречений з дружками та музикантами приходять до нареченої. Найцікавішим моментом є те, що всі названі приходи в указаних обрядах одночасно позначені також як епізоди медіації, без яких наступні дії були б неможливими. Таким чином, приходи не можуть вважатися суто технічними діями обрядових персонажів, оскільки вони провокують здійснення головних епізодів, зокрема – кульмінаційних.

Щодо створення обрядового атрибуту слід зауважити, що на схемі до такого характеру дії віднесені лише матеріально-предметні обрядові символи, а це не зовсім вірно, оскільки здійснення традиційного ритуалу сватання є також своєрідним творенням необхідного атрибуту: 2. Свати проводять ритуал сватання. 3. Заручини: дівка подає сватам рушники, а парубку – хустку. 5. Наречена з дружками торочать рушники. 6. Коровай місять, ліплять і садять до печі. 7. Наречена з батьками й дружками в'ють обрядове дерево.

Можна переконатися, що черговість епізодів із певними характерами дії не завжди витримується, більш того – на прикладі бачимо, що записини й гостини сусідів відбуваються в попередньому обряді (саме сватанні), хоча основна дія за їхньою участю стосується наступного обряду – заручин; але це особливо не впливає на результат і розуміння універсальної й традиційної обрядової форми. Також необхідно відмітити, що у випадку із заручинами епізод, який мав би бути віднесеним до створення атрибуту, позначений як кульмінаційний епізод, у якому, до того ж, відбувається зміна статусів головних персонажів обрядової дії. Але за своєю сутністю традиційний ритуал заручень, як, до речі, й ритуал сватання, є саме творенням обрядового атрибуту. І буде цілком вірним рішенням внести таку правку в зведену структуру великого циклу весільної обрядовості.

Після цього, згідно зі структурою, наступною за характером дією, що виникає після створення обрядового атрибуту, є домовленості: 2. Батьки й дівка надають згоду на заручини. 3. Домовленості серед батьків про посаг, віно, терміни весілля. 5. Наречений з дружками й музикантами приходять до нареченої. 6. Коровай виймають із печі й несуть до комори. 7. Наречений з дружком ночують у нареченої. В обряді сватання епізод домовленостей співпадає з кульмінацією так, як це було в заручинах щодо створення обрядового атрибуту. Також домовленостями слід вважати не лише перемовини й досягнення згоди щодо подальших дій, як це відбувається під час сватання й заручин, а й виконання так званих обрядових домовленостей, що становлять собою необхідні функції дійових осіб, як, приміром, прихід нареченого з дружками й музикантами чи ночування його в нареченої.

Щодо віднесення короваю до комори, це також є домовленістю, оскільки коровайниці за кілька днів до весілля, разом з обрядовим хлібом, здійснюють той шлях, яким молодих будуть вести для здійснення головного обряду всієї весільної церемонії, щоб перевести їх до статусів чоловіка й жінки. Ідеться, звичайно ж, про обряд комори. Саме туди відносять коровай і туди кількома днями потому поведуть молоду й молодого для виконання акту дефлорації; це наочно демонструє певні узгодження обрядових домовленостей, які можуть відбуватися негласно, оскільки вони добре всім відомі, але здійснити їх обов'язково потрібно.

Благословення є наступною обрядовою дією, але в структурі сватання вона відсутня, хоча частково момент схвалення проглядається в домовленостях, однак не виноситься, як окремий епізод. Така ж ситуація виникає під час проведення обряду торочин, коли наречений приводить до обранців музикантів, однак це позначено як епізод *приходів*. Епізоди інших обрядів, визначені благословеннями чи обдаруваннями виглядають наступним чином: 3. Батьки з іконами й хлібом благословляють наречених. 6. Усі дії протягом обряду благословляються старостою. 7. Наречена дарує сорочку, а наречений – чоботи. Тут можемо спостерігати певні прорахунки в створеній структурі: наприклад, у обряді бгання короваю жодного разу не позначено благословення, яке зустрічається безліч разів і тому вважалося, що така дія не є суттєвою. Але дослідження в указаному напрямі дозволяє припустити, що домовленості та благословення є достатньо близькими за характером діями, з тією лише різницею, що на початку обрядового циклу переважають саме домовленості, а в другій його половині більше значення приділяється обдаруванням.

Розглянемо епізоди гостин і гулянь: 2. Батьки дівки пригощають сусідів. 3. Гуляння молоді. 5. Вечеря й танці в нареченої. 6. Господарі пригощають коровайниць та інших учасників обряду. 7. Загальна вечеря з танцями в нареченої.

Повернення, як і приходи, під час побудови структури вважалися суто технічними й не надто важливими, оскільки очевидним є той факт, що, якщо учасники прийшли до місця проведення обряду, то після його закінчення мають повернутися додому. Тому з епізодів п'яти обрядів повернення визначено лише в двох, але воно обов'язково присутнє й у інших трьох епізодах: 2. Хтось із помешкання дівки має прийти до житла парубка. 3. Наречений уранці повертається додому. 5. Учасники обряду повертаються до домівок. 6. Коровайниці після обряду розходяться до власних помешкань. 7. Наречений і дружок вранці повертаються додому.

У результаті дослідження вдалося довести, що універсальною формою будь-якого обряду за характером дії є така побудова епізодів: запросини – прихід – створення обрядового атрибуту – домовленості – благословення (обдарування) – гостини (гуляння) – повернення на вихідні позиції. Але таке твердження є чинним поки що лише для обрядів весільного циклу. Що стосується поховальної обрядовості, то на прикладі прологу маємо такий результат: помираючий повідомляє домашніх про наближення смерті (домовленості); запрошують священика, родичів, найближчих сусідів і бабів (запросини); священик, родичі, сусіди й баби сходяться до помираючого (прихід); священик здійснює причащення помираючого (творення атрибуту); помираючому дають у руки громницю (благословення); учасники обряду після відходу душі повертаються додому (повернення).

Уже перший обряд циклу повторює за характером дії розглянуті весільні обряди, хіба що за виключенням епізоду з гостинами та гуляннями, які в даній ситуації є недоречними. Обряд похорону вдома містять епізоди з наступним визначенням характерів обрядової дії: родичі померлого запрошують священика, кухарок, теслярів, копачів (запросини); односельці сходяться робити труну й копати яму (прихід); близькі родичі кладуть тіло до труни й виносять із хати (створення обрядового атрибуту); тричі стукають домовиною об поріг чи одвірки, оселю осипають житом (домовленість); на кришку домовини кладуть рушник і хліб-сіль (благословення); виносять домовину з двору й супроводжують на кладовище (повернення); дорогою літня баба роздає коржики й бублики (гостини). Перед нами та сама універсальна форма обряду, що зустрічалася у весільному циклі й пролозі циклу поховального. Єдина відмінність полягає в порушенні черговості гостин і повернення.

Висновки. Таким чином, весільні й поховальні обряди базуються не лише на обмежених за своїм характером діях, а й відбуваються ці дії здебільшого в усталеній черговості наступним чином: запросини – прихід – створення обрядового атрибуту – домовленості – благословення (обдарування) – гостини (гуляння) – повернення. Дослідження в указаному напрямі внесло достатньо правок до створеної структури. То ж можна сподіватися, що подальші студіювання структур обрядових циклів будуть сприяти їхній стрункості та довершеності.

Список використаної літератури

1. **Байбури́н А. К.** Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. СПб.: Наука, 1993. 238 с.
2. **Кухаренко О. О.** Дослідження національної обрядовості за допомогою структури весільного циклу. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту*. Рівне, 2016. Вип. 23. С. 82–87.
3. **Кухаренко О. О., Кухаренко А. В.** Створення структури циклу українських традиційних поховальних обрядів. *Культура України. Сер. «Культурологія»*: зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2019. Вип. 64. С. 185–194.
4. **Маєрчик М. С.** Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ : Критика, 2011. 326 с.
5. **Червяк К. Г.** Весілля мерців. Спроба соціологічно пояснити обряди ініціації. Харків : Пролетарій, 1930. 141 с.

References

1. **Baiburin A. K.** Ritual v traditsionnoy kulture: strukturno-semanticheskii analiz vostochnoslavjanskikh obryadov. SPb. : Nauka, 1993. 238 s.
2. **Kukharenko O. O.** Doslidzhennia natsionalnoi obriadovosti za dopomogoiu struktury vesilnogo tsyклу. *Ukrainska kultura : mynule, suchasne, shliakhy rozvytku: nauk. zap.* Rivne : RDGU, 2016. Vyp. 23. S. 82–87.
3. **Kukharenko O. O., Kukharenko A. V.** Stvorennia struktury tsyклу ukrainykh tradytsiinykh pokhvalnykh obriadi. *Kultura Ukrainy / Ser. Kulturologiia* : zb. nauk. pr. Kharkiv : KhDAK, 2019. Vyp. 64. S. 185–194.
4. **Maierchik M. S.** Rytual i tilo. Strukturno-semantychnyi analiz ukrainykh obriadi rodynnogo tsyклу. Kyiv : Krytyka, 2011. 326 s.
5. **Chervyak K. G.** Vesillia mertsiv. Sproba sotsialno poiasnyty obriady initsiatsii. Kharkiv : Proletarii, 1930. 141 s.

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СТРУКТУР УКРАИНСКОГО СВАДЕБНОГО И ПОГРЕБАЛЬНОГО ОБЯДОВ

Кухаренко Александр Алексеевич – кандидат филологических наук, доцент,
кафедры телерепортерского мастерства,
Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

Благодаря сравнению двух обрядовых структур удалось окончательно установить место и задание прологов, наличие хронологической свободы в свадебном и отсутствие в погребальном цикле, одиночные статусы главного персонажа захоронения и двойное противопоставление антиномных моментов свадьбы. Значительным достижением исследования следует признать внедрение традиционной формы универсального обряда по характеру действия, которая состоит из приглашений, приходов, создания обрядового атрибута, договоренностей, благословений, угощений и возвращений. По такой форме выстраиваются обряды сватовства, обручений, «торочины», выпекание каравай, «гильце», а также пролог погребального обряда и обряда похорон дома.

Ключевые слова: структурно-функциональный метод, украинская обрядность, семейные обряды, свадебный обряд, погребальный обряд.

COMPARATIVE STUDY OF THE STRUCTURES OF UKRAINIAN WEDDING AND FUNERAL RITES

Kukharenko Oleksandr – Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Owing to comparing two ceremonial structures, it was able to definitely establish the place and task of prologues, the presence of chronological freedom in a wedding and its absence in the funeral cycle, single statuses of the main character of the burial and double opposition of the antinomian moments of the wedding. A significant achievement of the study should be considered the introduction of a traditional form of universal rite by the nature of an action, consisting of invitation, arrival, creation of a ceremonial attribute, arrangement, blessing, guests and return. According to such form, the rites of matchmaking, betrothal, torochyn (sewing ribbons to the towels), bhannia korovaiu (baking a round loaf), hiltse (Ukrainian ceremonial small tree), as well as the prologue of funeral rites and the funeral rite at home are drawn up.

Key words: structural and functional method, Ukrainian ritualism, family rites, wedding rite, funeral rite.

UDC 392.51+393.05:130.2

COMPARATIVE STUDY OF THE STRUCTURES OF UKRAINIAN WEDDING AND FUNERAL RITES

Kukharenko Oleksandr – Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

The aim of the article. To compare created structures of cycles of wedding and funeral rites, to establish patterns of development of actions during conduction of the aforesaid rites.

Research Methodology. Structural and functional research method has been applied which is rather progressive for studying family rites.

Results. Owing to comparing two ceremonial structures, it was able to definitely establish the place and task of prologues, the presence of chronological freedom in a wedding and its absence in the funeral cycle, single statuses of the main character of the burial and double opposition of the antinomian moments of the wedding. A significant achievement of the study should be considered the introduction of a traditional form of universal rite by the nature of an action, consisting of invitation, arrival, creation of a ceremonial attribute, arrangement, blessing, guests and return. According to such form, the rites of matchmaking, betrothal, torochyn (sewing ribbons to the towels), bhannia korovaiu (baking a round loaf), hiltse (Ukrainian ceremonial small tree), as well as the prologue of funeral rites and the funeral rite at home are drawn up.

Novelty. An attempt within a framework of cultural studies to identify and compare the development and functioning of the cycles of Ukrainian traditional wedding and funeral ceremonies is made for the first time.

The practical significance. Cultural studies of wedding and funeral rites and their comparison in terms of structural and functional analysis have significant prospects. Further studying of the structures will allow scientists to give more extended consideration of the connection between particular rites of cycles, to compare wedding with funeral, as well as other family and calendar ceremonial activities.

Key words: structural and functional method, Ukrainian ritualism, family rites, wedding rite, funeral rite.

Надійшла до редакції 12.08.2019 р.